

Föreningen för svensk undervisningshistoria.

Dess uppkomst och verksamhet

Af ALBERT WIBERG

Fil. dr. *Albert Wiberg* døde den 24. april 1967. – Han var en fornem kender af det svenske undervisningsvæsens historie. En lang række selvstændige skrifter og artikler vidner om hans flid og hans lærdom inden for skolernes og de enkelte fags historie. Han skrev vægtige bidrag til studiet af 1700-tallets reformpædagogik og behandlede med stor kyndighed emner inden for udviklingen af musik og gymnastik som undervisningsfag. Også hans indsats som redaktør vil blive husket, i første række arbejdet med udgivelsen af *Årsböcker i Svensk Undervisningshistoria*.

Starten

Föreningen för svensk undervisningshistoria grundades av intresserade pedagoger i Stockholm vid en sammankomst den 5. juli 1920. Initiativtagare var seminarielektorn fil. dr. *B. Rud. Hall*.

Under de närmast föregående åren hade Hall vid många tillfällen framfört tanken på att bilda en särskild skol- och undervisningshistorisk förening. Vid de akademiska sommarkurserna i Uppsala 1919 hade han eftertryckligt propagerat för saken och uppmanat deltagarna att samla och bevara skolacta, lärares och elevers minnesanteckningar, skolinventarier mm. Genom en särskild affisch vid föreläsningssalarna föreslog han under rubriken »Vak upp du som sover!«, att man skulle bilda en förening för svensk undervisningshistoria och att denna förening skulle utge en årsbok för publicering av urkunder, anteckningar och undersökningar i ämnet.

Överläggningarna i Uppsala ledde emellertid icke omedelbart till något resultat. På åtskilliga håll och även bland dem som var mycket intresserade för frågan ansåg man, att det icke var nödvändigt eller ens beförande för saken att bilda en ny förening för ändamålet. Allt sedan 1897 arbetade nämligen inom Sveriges allmänna folkskolläraryörening en litteraturkommitté, som gav ut *Pedagogiske Skrifter*, en skriftserie med fyra häften varje år. Man ansåg att denna litteraturkommitté också skulle kunna ta tillbörlig hänsyn till de historiska spörsmålen, något som i viss utsträckning redan skett, och publicera även historiska undersökningar och skolorkunder.

Gentemot dylika invändningar och förslag genmälde Hall bl. a., att en fristående undervisningshistorisk skriftserie var nödvändig, om man ville nå de resultat han syftade till. Han betonade bl. a. att en Kyrko-historisk Årsskrift utgavs trots existensen av den gamla Historisk Tids-skrift, andra exempel att förtiga.

Resultatet av övervägandena blev, att Föreningen för svensk under-visningshistoria som nämnt bildades i juli 1920. Den tillsatta styrelsen beslöt att föreningen skulle utge en årsboksserie och gav åt serien namnet *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*.

Mannen bakom verket

Lektor *Bror Rudolf Hall* var född i Halls socken på Gottland den 14/11 1876. Släktnamnet Pettersson, som han till en början bar, ut-bytte han efter födelsesocknens namn mot Hall. Efter folkskollärary-examen 1899 var han folkskollärare några år bl. a. i Kalmar, men be-drev samtidigt fortsatta studier till studentexamen och vid Uppsala universitet. Efter de förberedande akademiska examina var han under åren 1909–1912 överlärare (rektor) vid Engelbrekts folkskola i Stock-holm. Till filosofie doktor promoverades han 1912 vid universitetet i Lund sedan han disputerat på en avhandling om Johannes Rudbec-kius, en avhandling som blev grundläggande för den moderna rud-beckiusforskningen.

Åren 1913–1914 var Hall seminarieadjunkt i Luleå och 1914–1918 i Uppsala. Från 1920 till 1941 var han lektor vid folkskoleseminariet i Lund. Sedan 1928 och till pensionsålderns inträde var han dock tjänstledig på grund av offentliga skolhistoriska uppdrag och för sjuk-dom. Hall gick ur tiden den 26 december 1950.

Hall och skolhistorien

Utgångspunkten för Halls undervisningshistoriska intresse synes ha varit hans socialpedagogiska verksamhet. Denna tog sig uttryck redan 1900 bl. a. i en artikel om skolbad, följd av artiklar om ungdomens fria läsning, om Ljusets bonde, om skolkolonier mm. Klar undervisnings-historisk inriktning hade uppsatsen om »Ljusets bonde» i tidningen Barometern 1901 samt det betydande inlägget »En lärarhögskola i Stockholm» i Svenska Dagbladet 1908. De därpå följande forskningarna rörande Johannes Rudbeckius förde Hall definitivt över till under-

visnings- och skolhistorien, det område där han kom att göra sin epokgörande insats.

Under sina forskningar hade Hall funnit många grundlösa uppfattningar vara i svang inom den svenska undervisningshistorien. Han fann vidare till sin sorg, att stora mängder akter som gällde skolhistoria och allmän uppfostringshistoria blivit förstörda eller höll på att förstöras på grund av bristande vård. Arkivhandlingar av största kulturhistoriska värde kunde man ibland få fatt på vid komposthögar eller framför bränn-ugnar på väg mot förintelsen. Den vägen hade många ovärderliga akter gått. Fråga var nu hur långt förstörelseverket skulle tillåtas få fortgå. Allmänheten måste väckas till insikt om vad som höll på att ske och myndigheterna måste påverkas att ingripa.

Den 28 jan. 1919 föreslog Hall i en framställning till regeringen, att en räddningscentral för historiska skolacta skulle upprättas i Stockholm, samt att en årsbok skulle startas mm. Ett av resultaten av framställningen blev, att han erhöll offentligt uppdrag att utarbeta »en fullständig plan för eftersökande, samlande och bevarande av inom riket befintliga arkivalier av skolhistoriskt värde ävensom förslag till åtgärder för denna plans genomförande jämte beräkning av kostnaderna härför«.

Sitt betänkande hade Hall färdigt den 7 mars 1922, då han överlämnade det till regeringen. Däri föreslog han inrättande av ett centralt skolhistoriskt museum med ett tillhörande undervisningshistoriskt arkiv, dit man från olika håll i riket kunde få inlämna akter för bedömning och förvaring. Till museet skulle vara knutet ett stort pedagogiskt bibliotek. Där skulle även finnas en forskar- och läsesal för intresserade. Institutionen skulle förestås av en skolhistoriker som chef. I nära samarbete med museet skulle Föreningen för svensk undervisningshistoria utge sin årsbok för publicering av undersökningar, märkligare minnen, urkunder mm. Vid avlämnandet av betänkandet hade årsboken redan börjat utkomma, men den omnämndes dock särskilt för att betona behovet av statligt stöd för dess fortkomst.

Årsboken

Första årgången av årsboken *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* utkom redan 1921 med Hall som redaktör och författare. Den behandlade *Sveriges första läroverksstadga*. Redan till denna första volym

hade Hall lyckats utverka statsbidrag. Sådant bidrag lämnade staten också i fortsättningen med växlande belopp. Omkostnaderna för årsbokens utgivning bestreds f. ö. av de medlemsavgifter, som inflöt till föreningen, varjämte Sveriges allmänna folkskolläraryörening med intresse följde verksamheten och understödde den med anslag av växlande storlek.

Ända från början var Hall redaktör för årsböckerna, vilka tämligen regelbundet utkom med ett flertal nummer årligen. År 1948 då Hall måste lämna redaktörskapet på grund av vacklande hälsa, nedbruten av det olycksöde som drabbat hans under ett helt liv strävsamt hopbragta samlingar, hade årsboksserien utkommit med 76 volymer, ett ståtligt monument över föreningens och framför allt Halls offervilja och energi.

Till Halls 70-årsdag den 14 november 1946 hade föreningen överräckt sin grundare och ledare en festskrift med uppsatser och studier, skrivna av vänner och lärjungar till jubilaren i Sverige, Norge, Danmark och Finland.

Under förberedelserna för utgivningen av volym 56–57 år 1938 började styrelseledamoten Albert Wiberg att biträda Hall med en del löpande redaktionsgöromål. Detta samarbete på redaktionsplanet intensifierades från mitten av 1940-talet, då Halls krafter började sina. Det blev under sådana förhållanden helt naturligt, att Wiberg trädde till som redaktör för årsböckerna, då Hall måste lämna redaktörskapet. Under den nye redaktören fortsattes årsböckernas utgivning enligt samma plan som tidigare.

Under 1966 har Årsböcker i svensk undervisningshistoria utkommit med volymerna 115 och 116, vilka behandlar dels *Folkundervisningen i Leksand och Forshem i äldre tid*, dels *Sveriges första folkskolläraryörening*.

Skolmuseet

En del samlingar till ett skolmuseum fanns i Stockholm från 1800-talets senare hälft. Som vi sett ingick i planerna vid föreningens grundande att man skulle söka få till stånd ett verkligt skolhistoriskt museum. Sedan lokaler ställts till museets förfogande kunde planerna förverkligas. Lektor Hall erhöll tjänstledighet från sitt lektorat och organiserade och ordnade Svenska skolmuseet. En stor del av föremålen i

museet donerades av Hall, som under årens lopp fått ihop en samling av enastående värde och delvis av unik beskaffenhet.

Såväl den gamla latinskolan och läroverket som lancaster- och folkskolan blev rikligt företrädade på museet. I de fall där autentiska föremål saknades lät Hall tillverka repliker för att belysa utvecklingen på något område. Som exempel kan nämnas den gamla latinskolans straffredskap. En synnerligen god rekonstruktion var även den av Hall inrättade lancasterskolsalen i museet. Äldre tiders räkne- och läsmetodik i folkskolan belystes av mycket rikhaltiga samlingar. – Svenska skolmuseet är *nu* under omorganisation under ledning av Nordiska museet.

Centralarkivet

Det centralarkiv som Hall och föreningen drömde om under 1920-talet var det meningen att Halls enskilda bibliotek och samlingar av skolhistoriska urkunder, minnen, undersökningar mm. skulle vara stomme till. Centralarkivet skulle på detta sätt med sin forskarsal, sitt bibliotek och sina samlingar bli en härd för skolhistorisk forskning i Sverige. De medel som behövdes för planens förverkligande hoppades man få från regeringen, då föreningens egna medel icke kunde räcka till för ett så omfattande företag. Den 1 mars 1930 gjorde man följaktligen en framställning till regeringen om anslag för ett undervisningshistoriskt centralarkivs upprättande.

I motiveringen till anslagsäskandet betonades huru man på andra kulturområden var ivrigt sysselsatt med insamlings- och räddningsarbeten, t. ex. uppteckningar av folkseder och landsmål, upprättande av hembygdsmuseer för tillvaratagande av kulturrester av skilda slag. Det framhölls, att det centrala studiearkivet skulle mottaga och vårda även sådana föremål och acta, som icke kunde få plats på de övriga existerande arkiven, såsom självbiografier av lärare, minnen, skrivböcker etc.

I framställningen skisserades vidare den blivande arkivariens uppgifter synnerligen utförligt. Även om lönekostnaderna skulle bli ganska ringa under Halls tid, då han erbjöd sig att förestå arkivet mot sin sjuklön från lektoratet, måste för framtiden även arkivarielönen tas med i kalkylerna. Den årliga staten för arkivet beräknades till 30000 kronor och detta belopp begärdes därför.

Resultatet av framställningen blev att regeringen den 21 nov. 1930 utanordnade ett belopp om 5000 kronor av lotterimedel till föreningen för upprättandet av ett undervisningshistoriskt arkiv i Stockholm under villkor att föreningens verksamhet i detta avseende underkastades inspektion av riksarkivarien och att en av Riksarkivet godkänd plan följdes samt att lokalerna godkändes av Riksarkivet.

Arkivplanernas misslyckande

Svårigheterna att upprätta centralarkivet blev föreningen övermäktiga. Det anslagna beloppet var alltför ringa för att vara till någon effektiv hjälp. Först och främst kunde man icke erhålla lämpliga lokaler för arkivet. Riksarkivet fordrade att lokalerna skulle vara eldsäkra. Att åstadkomma eldsäkra valv för arkivalierna för så ringa medel som stod till föreningens förfogande var en uppanbar orimlighet. Arkivets start måste därför uppskjutas.

Under tiden förvarade Hall sina arkivsamlingar i sin bostad och de anslagna medlen förräntades. Genom kapitalets förräntning och genom insamlade medel samt ev. ytterligare anslag från staten hoppades föreningen längre fram få resurser att förverkliga arkivplanerna. Penningvärdets fall under 1930- och 1940-talen grusade emellertid dessa planer. Trots räntetillväxten blev det anslagna kapitalets realvärde allt mindre, och då världskriget 1939 bröt ut blev det klart att planerna måste uppges. Lektor Hall återsände då till respektive »hemorter« de originalurkunder, som överlämnats till honom för det planerade arkivets räkning. Resten av de för centralarkivet avsedda akterna överlämnades till Riksarkivet.

På grund av bristande utrymme förvarades de donerade handlingarna på Maria folkskolas vind i Stockholm. Någon gång före den 7 sept. 1946 försvann samlingarna från vinden. Dessa hade troligen på grund av missförstånd vid vindsröjning i skolhuset blivit uppbrända av skoldirektionens arbetare, som tydligen icke insett värdet. Denna olycka bröt Halls hälsa och återställd blev han aldrig före sin bortgång.

På grund av de ändrade förhållandena beslöt regeringen den 11 april 1947 på framställningen av föreningen att de anslagna 5000 kronorna skulle få användas till tryckning av nya volymer i årsboksserien. – Därmed hade de så ivrigt förfäktade planerna på ett undervisningshistoriskt centralarkiv måst skrinläggas.

Föreningens övriga verksamhet

Föreningens syfte angavs i stadgarna mycket allmänt. Detta var givetvis fullt avsiktligt. Man skulle på detta sätt ha fria händer att utan stadgeändring uppta nya uppdykande verksamhetsgrenar. Man skulle arbeta för årsskrift, museum, insamling och räddning av skolminnen och skolföremål, urkunder av olika slag mm. I stadgarnas första paragraf hette det om föreningens mål:

»Föreningen för svensk undervisningshistoria har till uppgift att sprida kunskap om sådana svenska personligheter, institutioner, idéer och strävanden, som är av betydelse så väl för den andliga odlingen i allmänhet som särskilt för uppfostran, kunskapsförvärv och personlig utveckling«.

En uppgift som tillkommit för föreningen under senare år har varit övertagandet av den gamla *Pedagogisk Tidskrift*. Denna hade grundats 1865 och utkommer sålunda nu med sin 102:dra årgång i föreningens regi. Den närmare ledningen av tidskriften handhas av en av föreningen tillsatt redaktion.

Som synes har inte alla de mål som uppsattes vid föreningens grundande uppnåtts. Förutom årsboksserien har stora samlingar av urkunder och minnen gjorts, och viktiga räddningsaktioner har under de gångna åren företagits. Delar av samlingarna, som icke överlämnats till Riksarkivet, har gått till Västerås stiftsbibliotek och till Pedagogiska biblioteket i Stockholm, dit även en del av Halls boksamling donerats efter hans bortgång. Propagandan för vård och bevarande av kulturminnen av skilda slag har bidragit till en större allmän förståelse för de värden uppfostrans historia uppvisat.

Föreningens ekonomiska förhållanden

Redan de första stadgarna 1920 fastställde, att varje person eller institution, som erlade bestämd medlemsavgift, därmed också var ledamot i föreningen. Detta stadgande gäller alltjämt.

Årsavgiften inom föreningen har varit växlande. Från början var den 5:– kronor för att senare under långa tider vara 6:– kronor. Under en följd av år var den differentierad så att t. ex. bibliotek, som stod till tjänst med böckerna åt många läsare erlade högre avgift än andra medlemmar. Under 1950-talet har avgiften varit 8:– à 10:– kronor och är nu 15:– kronor.

De offentliga bidragen har även varit växlande. Statsbidragen var tidigare 1500:– à 2000 kronor. De höjdes under 1950-talet till 2500:– kronor och utgår 1966–1967 med 5000:– kronor.

Understöden från Sveriges allmänna folkskolläraryörening och enskilda har växlat ännu mera. Nämnda förening och sedermera Federationen SAF har tidvid bidragit med belopp från 1000 till 3000:– kronor, vilket sistnämnda belopp under senare åren utgått till täckning av årsböckernas tryckningskostnader. Mera tillfälliga har bidragen från kulturfonderna, Humanistiska fonden, Längmanska kulturfonden och Kempes stiftelse, varit. De har utgått som bidrag till författarna av vissa bestämda volymer. Bland enskilda bidragsgivare och understödjare av föreningens verksamhet finns såväl städer som landskommuner.

Föreningens inre historia

Medan lektor Hall under föreningens begynnelseskede var dess allt i allo, skedde en omorganisation 1948, då han frånträdde ledningen. Det fanns nämligen då icke längre någon som liksom Hall hade tid att helt ägna sig åt föreningens angelägenheter. Ordförandeskapet övertogs av rektorn fil. dr Severin Solders, kassör blev direktören i Magnus Bergvalls bokförlag K. G. Rosberg, bekant som mångårig ordförande i Sveriges folkskolläraryörförbund, distributionen av föreningens skrifter åtog sig Bergvalls bokförlag, redaktörskapet övertogs av fil. dr Alberg Wiberg, vilken redan förut som nämnts biträtt Hall i detta arbete under hans senare redaktörsår.

För närvarande består styrelsen av professor Wilhelm Sjöstrand, Uppsala, såsom ordförande, fil. dr Gustaf Kaleen, v. ordf., direktör Henry Pederby, sekreterare och kassör, fil. dr Albert Wiberg, redaktör för årsboksserien samt fil. dr Severin Solders – alla i Stockholm.

Trots det att föreningen under 1940- och 1950-talet har haft att brottas med generationsväxlingens problem har verksamheten lugnt gått vidare. Även medlemsantalet har sakta stigit och är nu mellan 600 och 700.